

לקראת הנהגת נישואים אזרחיים בישראל, או: האומנם הגיעה שעתו של הדין הציבורי האמתי בשאלת הנהגת נישואים אזרחיים בישראל?

עורכת: רות הלפרין-קדרי

מקור חוקי המעמד האישי בישראל, שענייני נישואים וגירושים הם חלק מהם, הוא בשיטת ה"מילט", שנחקקה בתקופה העות'מאנית ונקלטה על ידי ממשלת המנדט הבריטי. משמעות ההסדר היא שבנושאים אלה יש מונופול לחוק הדתי ולבתי הדין הדתיים. נישואים וגירושים של תושבי המדינה נערכים אך ורק על פי דינם הדתי ובבתי דין דתיים. מבחינה משפטית, זהו הסדר של דין פרסונלי (כלומר דין המשתנה לפי השתייכותו הדתית של כל פרט ופרט), ואין דין נישואים טריטוריאלי אחיד בישראל. הסדר זה, שמקורו כאמור בתקופה העות'מאנית, הפך ברבות הימים מרכיב מרכזי בהסדרת יחסי הדת והמדינה בישראל.

בלעדיותם של הנישואים הדתיים בישראל כדרך היחידה המוכרת רשמית, כלומר האי־אפשרות לקיים בישראל נישואים אזרחיים שיזכו בהכרה משפטית פורמלית, היא הפרה חמורה של זכויות אדם, ופוגעת במיוחד בכמה קבוצות. בראש ובראשונה היא פוגעת במנועי החיתון, אלה שהדינים הדתיים השונים אינם מאפשרים להם להינשא זה לזו: החל בפסולי החיתון מבחינה הלכתית (כוהן וגרושה, גר/ה, ממזר/ת ועוד), עבור באי־אפשרות להינשא מחוץ לגבולות ההשתייכות הדתית, וכלה בהגבלת הנישואים לאיש ולאישה בלבד ומניעת נישואי בני אותו מין - מגבלה המשותפת לחלק ניכר משיטות המשפט המכירות בנישואים אזרחיים. עוד היא פוגעת במי שאינם מסכימים למעורבות דתית בחייהם ואינם מוכנים לקיים את הטקס המשמעותי ביותר בעבורם בדרך דתית, שאף תחייבם להיות נתונים לסמכות בית הדין הדתי והדין הדתי לכל אורך הדרך, גם בסיומה, אם יבקשו לסיים

את נישואיהם. השליטה המוחלטת של הדין הדתי בנישואים ובגירושים גוררת פגיעה קשה במיוחד באלה שאינם יכולים לצאת מן הנישואים. היא פוגעת בייחוד בנשים יהודיות, שכן ההלכה היהודית מעניקה את השליטה המוחלטת על הגירושים לבעל, והן עלולות למצוא עצמן עגונות או מסורבות גט. לבד מהפרת זכויות האדם, ההסדר הקיים בישראל בנושא הנישואים והגירושים גורם מאבקים בלתי פוסקים בין דתיים לחילונים ופגיעה במעמד הרבנות ועולם ההלכה.

על רקע המגבלות הקשות בנישואים ובגירושים ב"דרך המלך" בישראל פיתחה מערכת המשפט האזרחית - בחקיקה ובפסיקה כאחת - דרכי מילוט שונות העוקפות את הדרך הדתית. במובנים מסוימים אפשר לראות ב"מעקפים" אלה, שמטרתם להקל את מצוקת הנישואים והגירושים בישראל, דווקא כלים לשימור הסטטוס־קוו, שכן הם מאפשרים שחרור לחץ מן המסגרת הנוקשה והכופה. שני מוסדות משפטיים מרכזיים מבנים את המעקפים האלה: מוסד הידועים בציבור, שלהיקף ההכרה בו אין אח ורע בשום מדינה אחרת בעולם, ומוסד הנישואים האזרחיים מחוץ לישראל, המאפשר לזוגות להינשא בכל מדינה זרה המסכימה להשיאם (בכלל זה זוגות בני אותו מין במדינות המאפשרות זאת), ועל סמך נישואים אלה לקבל בישראל הכרה כזוג נשוי.

ואכן, שיעור יציב של 10%-11% מכלל הזוגות הנרשמים בכל שנה בישראל כנישואים עושים זאת בעקבות נישואים אזרחיים מחוץ לישראל, ומתוכם כרבע הם זוגות שבהם שני בני הזוג הם יהודים ולפחות אחד מהם תושב ישראל, והם אינם נישאים במסגרת הרבנות בתוך ישראל.¹ את חלקם נמנעים הרבנים להשיא מסיבות הלכתיות, וחלקם אינם מעוניינים בנישואים כדת משה וישראל. משנות השבעים עד היום הוכפלה אוכלוסיית מדינת ישראל, אולם מספר הזוגות הנישאים ברבנות עלה רק במאות אחדות מדי שנה. על כל אלה יש להוסיף את מספרם ההולך וגדל של זוגות החיים יחדיו ללא נישואים ומוכרים בישראל כידועים בציבור.

במסגרת הדיון על הנהגת נישואים אזרחיים בישראל חשוב לזכור שמאז הפכה דרך הנישואים האזרחית לדרך הרשמית להינשא בעולם המערבי, רוב הנישואים (והגירושים) בעם היהודי בכללו הם נישואים אזרחיים. לדעת רוב הפוסקים, ילדיהן מנישואים שניים של נשים שנישאו רק בנישואים אזרחיים, התגרשו ונישאו שנית, אינם נחשבים ממזרים, ומותרים לבוא בקהל ולהינשא כדת משה וישראל. ושוב, לדעת רוב הפוסקים, יהודים שנולדו להורים לא נשואים או נשואים בנישואים אזרחיים יכולים להינשא כדת משה וישראל (כדמו"י). הבסיס לכך הוא קביעת רוב הפוסקים ב־150 השנים האחרונות שזוג שנישואים אזרחיים אינו נחשב נשוי לפי ההלכה. כחצי מהעם היהודי מתגורר בארצות העולם המערבי־דמוקרטי. זוגות יהודיים הנישאים במדינות אלה עושים זאת לפי הדין האזרחי. אלמלא אומצה העמדה ההלכתית המקלה באשר לנישואים האזרחיים, דהיינו העמדה הנמנעת מלייחס להם כל משמעות הלכתית של קידושין או ספק קידושין, היה חלק ניכר מן העם היהודי כיום בגדר ממזרים או ספק ממזרים. ייחוס זיקת קידושין כדמו"י לנישואים האזרחיים הייתה מחייבת את סיומם באמצעות גט הלכתי, שבהיעדרו נותרת האישה בגדר "אשת איש" המקודשת לאיש אשר לו נישאה בנישואים אזרחיים, וגם אם רשאית היא להינשא שנית מבחינה אזרחית (לאחר סידור גירושים אזרחיים) היא אינה מותרת מבחינה הלכתית, וילדיה מכל קשר אחר הם

¹ ראו הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, נישואין של ישראלים בחו"ל 2000-2011, במיוחד לוחות 2 ו־3 (מקוון).

ממזרים או ספק ממזרים, הרשאים להינשא רק לממזרים/ות כמותם. אלא שמן היהודים החיים מחוץ לישראל ונישאים בדרך האזרחית הנהוגה במדינותיהם יש הבוחרים להינשא גם לפי הדין הדתי הנהוג בקהילתם. במקרים אלה, שבהם נערכו גם קידושין כדמו"י לצד הנישואים האזרחיים, מתעוררים לעתים קשיים עצומים להסדרת גט, שכן בידי בתי הדין הרבניים המקומיים אין כוח כופה מטעם המדינה כפי שיש בידי בתי הדין הרבניים הממלכתיים בישראל.

חשוב אפוא להיות ערים לכך שהחשש מפני פילוג בעם על רקע היווצרות "כת ממזרים" פסולי חיתון בעקבות הנהגת נישואים אזרחיים בישראל אינו מבוסס מבחינה הלכתית, לפחות כל זמן שנותרת על כנה הגישה ההלכתית המקלה כאמור בנוגע לנישואים האזרחיים. השאלה היא כמובן אם זו תישאר עמדת ההלכה אם וכאשר יונהגו נישואים אזרחיים בישראל. על כך אי אפשר לענות תשובה חד־משמעית. עמדת פוסקי ההלכה לעת ההיא תיגזר משיקולים שונים של מדיניות, והיא עשויה להשתנות בהתאם לנסיבות הפוליטיות והחברתיות המשתנות. זה המקום לציין שבנוגע לנישואים אזרחיים בין יהודים חלה התפתחות בשנים האחרונות, הנוצצת בפרשה שקיבלה את הכינוי "פרשת בני נוח", ואשר במהלכה - לצד אישור סמכות בית הדין הרבני לדון בסיום קשרי נישואים אזרחיים בין יהודים - קבע בית הדין הרבני הגדול שאין לראות בנישואים כאלה נטולי כל נפקות הלכתית שהיא.² הנפקות, לשיטתו, היא בגדר של מעין "קומה ראשונה" בקשר זוגיות פורמלי, אשר לה שותפות כל החברות ושיטות המשפט, כלומר כל מי שהם בגדר בני נוח. הקידושין כדמו"י מציעים כביכול את הקומה הנוספת, שאינה קיימת בדרך של נישואים אזרחיים. הדרך לסיים קשרים אלה, לשיטת בית הדין בפרשת בני נוח, אינה בסידור גט כמובן, אלא באמצעות החלטה שיפוטית של בית הדין בלבד, שיוורה על התרתם, בין היתר בעילה של "תום הנישואים". היו שראו בפרשה זו ציון דרך בהתקרבות המערכת הרבנית למערכת האזרחית וייחוס לפסק דינו של בית הדין הרבני הגדול הכרה בנישואים אזרחיים, וכן באפשרות של גירושם ללא אשם בהחלטת בית דין, ללא גט. אולם אפשרות זו של סיום נישואים ללא גט נאמרה כמובן רק בנוגע לקשר שאין בו כל חשש של קידושין כדמו"י, ואין בכך כל תקדים אשר לקידושין כדמו"י. יתר על כן, דווקא הליכה בדרך של ייחוס נפקות הלכתית לנישואים אזרחיים אינה מבשרת טובות בעבור המבקשים להנהיגם בישראל, שכן כפי שראינו, המפתח למניעת פילוג בעם על רקע פסלות חיתון טמון באי־ייחוס משמעות הלכתית לנישואים האזרחיים.

אם לא זה החשש מפני "ממזור" חלקים נרחבים בעם, מהו המחסום מפני הנהגת נישואים אזרחיים בישראל?

המכשול האמתי שמביאים עמם הנישואים האזרחיים, אשר בעבור חלק ניכר מן הציבור וממקבלי ההחלטות בישראל הוא בלתי עביר, הוא פתיחת האפשרות לנישואים בין־דתיים. כפי שכבר טענת בעבר, הרתיעה מפני מתן אפשרות חוקית ל"נישואי תערובת" בישראל משותפת לציבור הישראלי, היהודי והערבי כאחד.³ הציבור ומנהיגיו, מקרב שני הלאומים המסוכסכים ביניהם, מעדיפים את

² ראו בד"ר (גדול) 4276/סג, ח' ש' נ' ח' י' (ניתן ביום 5.2.2003).

³ Ruth Halperin-Kaddari, and Yaacov Yadgar, "Between Universal Feminism and Particular Nationalism: Politics, Religion and Gender (In)equality in Israel," *Third World Quarterly* 31 (2010), pp. 905-920

הותרת המצב על כנו, כך שחציית הגדרות הלאומיים אינה מתאפשרת באופן רשמי. המצב הנוכחי משמר את ההפרדה ההרמטית בין שני הלאומים, ולא זו בלבד אלא שהדבר אף נעשה באופן סמוי מן העין, שהרי הוא אינו אסור בחוק האזרחי. ספר החוקים של מדינת ישראל אינו כולל מגבלה מפורשת על נישואים בין־דתיים. כל שהוא עושה הוא האצלת הסמכות לקבוע את דיני הנישואים והגירושים (ובכללם שאלת הכושר לנישואים) לדינים הדתיים השונים - הם אלו המטילים איסור על נישואים מחוץ לגבולות ההשתייכות הדתית. טענתי היא אפוא שמניעת נישואים בין־דתיים מכוח החוק משרתת את קובעי המדיניות משני עברי המתרס אף אם אין לדבר כמעט משמעות מבחינה מעשית, שהרי מספר הזוגות המעורבים בין שני הלאומים קטן, ואולי אף זניח.⁴ רוב הזוגות המעורבים הם כאלה שבהם יהדותו של אחד מבני הזוג אינה מוכרת באופן רשמי בישראל. יתר על כן, מגבלת הנישואים הרשמיים הלוא אין בה כדי למנוע את הקשר הזוגי עצמו. הדרך לחיים משותפים ללא נישואים, או בחסות נישואים אזרחיים מחוץ לישראל, פתוחה כמובן גם בפני זוגות מעורבים בין הלאומים. ברור אפוא שלקובעי המדיניות יש עניין ברובד הסמלי של הדבר, בבחינת הימנעות ממתן הכשר לתופעה לא רצויה ופסולה מבחינתם ברמה הלאומית.

את קובעי המדיניות מן הצד היהודי מעסיקה גם העובדה שרוב הנישואים שנערכים מחוץ לישראל הם של בני זוג יהודים מבחינת הגדרתם העצמית, אבל כאלה שהשתייכותם הדתית־היהודית (של שניהם או של אחד מהם) אינה מוכרת רשמית בישראל. גם כאן נוה להם להסתתר מאחורי הדין הדתי האורתודוקסי המונע את אפשרותם להינשא רשמית בישראל, וכך גם כאן, ברובד הסמלי, נמנעת ישראל ממתן הכשר להתבוללות.

אין להשלים עם הפגיעה המתמשכת בזכויות אדם בסיסיות באמתלה של מניעת התבוללות. גם עקרונות־העל של הבטחת לכידות העם היהודי ושמירה על כך שהיבטים שונים בקיומה של מדינת ישראל יהיו בעלי זהות יהודית אינם יכולים להיות מושגים במחיר של הפרת זכויות יסוד. מכיוון שמדובר בשמירה על הקולקטיב היהודי ובהגדרת גבולותיו, יש לפעול להשגת מטרות אלה בכלים הלקוחים מאותו שדה ולא משדה הנישואים. במילים אחרות, השאלות שעמן יש להתמודד כדי לקדם עקרונות אלה לקוחות מתחום הגיון, לא מזירת הנישואים. הדיון הציבורי והפוליטי הסוער בעניין הגיון והחלטת הממשלה בנושא לאחרונה, שמשמעותה פתיחה ניכרת של אפשרויות הכניסה לקולקטיב, הם התפתחות חיובית חשובה בכיוון זה.

ההצעה להנהיג נישואים אזרחיים בישראל עולה לדיון מחודש. בשנה האחרונה יצא משרד המשפטים עם הצעת חוק מטעמו להנהגת מרשם חיים משותפים (שהיא לשון "מכובסת" לנישואים אזרחיים);

⁴ אי־אפשר להשיג נתונים מדויקים על כך, שכן נתוני משרד הפנים בדבר הנישואים מחוץ לישראל כוללים השתייכות דתית רק של בן/בת הזוג שהם תושבי ישראל, ואין כל אפשרות לעמוד על המאפיינים הדמוגרפיים של מי שאינם תושבי ישראל. עם זאת, יש להניח שהחשש מפני נישואים מעורבים בין הלאום היהודי לערבי בישראל מתייחס לבני זוג שהם תושבי ישראל, ובאשר לאלה נתוני משרד הפנים מלמדים שהתופעה אכן זניחה: בכל אחת מהשנים 2000-2012, מספר הגברים היהודים שנישאו לנשים ערביות היה נמוך מחמישה (וסה"כ: 32), ומספר הנשים היהודיות שנישאו לגברים ערבים היה בין עשר ל־17 (סה"כ: 153). גם אם נביא בחשבון שנתוני השנים האחרונות אינם מעודכנים משום שרישום נישואים מחוץ לישראל מתבצע רק כאשר בני הזוג מדווחים על כך למשרד הפנים, גם אז ברור שהתופעה אכן שולית. ראו הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (לעיל הערה 1), לוח 2.

מפלגת "יש עתיד" מבקשת לקדם הצעת ברית זוגיות מטעמה, ועוד. יש הרואים ביוזמות אלה פתרון למצוקתם של אלפי זוגות, יש הרואים בהן הכרח הנובע מעקרונות השוויון וערכי הדמוקרטיה, יש המצדיקים אותן מבחינה הלכתית - ולעומתם יש הטוענים נגד שינוי במצב החוקתי הקיים.

רבי־שיח זה נבקש לדון בהיבטים שונים של יוזמות אלה, הן מנקודת מבט פנים־יהודית הן מנקודת מבט חיצונית. נבקש להעלות שאלות לאומיות, דתיות, ציוניות ואוניברסליות המתעוררות במסגרת הדיון המתחדש בנושא הנישואים האזרחיים בישראל. דומה שהנטייה בקרב הרוב היהודי בישראל היא להתמקד באותה נקודת מבט פנים־יהודית ולהתייחס לשאלות אלה כאל עניינים פנימיים של החברה היהודית מזווית של יחסי דת ומדינה, כפייה דתית, פלורליזם דתי וזכויות הפרט. נוסף על כך, אותם דיונים פנימיים נוטים להיערך בדרך כלל מתוך שיח משפטי ומתמקדים בשאלות של זכויות. שתי הנטיות בעייתיות. ראשית, המונופול הדתי על הנישואים והגירושים מתקיים באופן שווה באשר לכל הדתות המוכרות בישראל, כך שכל תושבי ישראל נתונים לשליטה דתית בתחום זה, כל אחד ואחת לפי ההשתייכות הדתית שלו ושלה. יתר על כן, למרכיב הבין־דתי ולמציאות הרב־דתית בישראל חלק מרכזי, אם לא ראשי, בשימור הסדר זה. כאמור, התפרקות המדינה מאחריותה להסדרת ענייני הנישואים בישראל והענקת השליטה עליהם לדתות השונות מבטיחות שלא יתקיימו בישראל נישואים בין־דתיים, שהרי הדתות השונות שותפות בחסימת אפשרות זו. מכאן גם משתמע שהניתוח המשפטי אינו העיקר. הדיון חייב להתייחס להיבט הבין־דתי על הרבדים הלאומיים שבו, ולהתמודד עם מרכזיות מרכיב הקונפליקט בשימור ההסדר הקיים ועם שאלת ההיתכנות לשינוי משני עברי הקונפליקט. מלבד המוטיבציה למקד את המבט בחלקים פחות מדוברים (לפחות בשיח האקדמי), חשוב להכיר בכך שהדיון המשפטי (גם מנקודות המבט של הדתות השונות) זכה לאחרונה לביטוי מקיף ביותר בנייר העמדה של מרכז מציל"ה.⁵ על רקע זה נראה שהפניית תשומת הלב למישור הלאומי וקיום הדיון בכלים סוציולוגיים ותרבותיים, ולא דווקא משפטיים, ירמו תרומה משמעותית לעיסוק הציבורי בנושא חשוב זה.

ראשונת משתפתי הרבי־שיח היא עו"ד שירין בטשון, בעלת ניסיון רב שנים בייצוג בתחום דיני המשפחה. עו"ד בטשון עומדת כיום בראש הקליניקה לדיני משפחה במרכז האקדמי למשפטים ולעסקים ברמת גן, וקודם לכן היא עבדה במחלקה המשפטית של ארגון "כייאן", המעניק סיוע משפטי חינם לנשים ערביות בתחום דיני המשפחה. בטשון מצביעה על החסר העמוק בשיח הישראלי בשאלת חופש הנישואים, המתנהל רובו ככולו בתוך קבוצת הרוב היהודי. היא עומדת על הצורך הכפול בהעלאת הנושא על סדר היום הן בתוך קבוצת המיעוט הפלסטיני הן על סדר יומה של המדינה, אשר ראוי שתצרף גם את קבוצת המיעוט לדיון. בד בבד מסירה בטשון את המסווה מעל טיעון הרב־תרבותיות המובא לעתים כתמיכה בשימור הסטטוס־קוו בתחום זה, ומצביעה על העיוות שבייחוס עמדה אחת אחידה לקבוצת המיעוט, המייצגת לאמתו של דבר את הגברים בעלי הכוח באותה קבוצה ומשתיקה לחלוטין את קולות הנשים - הנפגעות העיקריות משימור הסטטוס־קוו.

בעיה גדולה לא פחות מקיום הדיון בשאלת חופש הבחירה בנישואים במסגרת פנים־יהודית בלבד היא הנטייה לשמר את הדיון כפנים־ישראלי, כאילו הוא נוגע רק לאותו חלק של העם היהודי החי

⁵ אבישלום וסטרײך ופנחס שיפמן, מסגרת אזרחית לנישואין וגירושין בישראל, בעריכת רות גביון, ירושלים: מציל"ה, 2012 (מקוון).

בישראל. באותו אופן בעייתית גם הגבלת הדין הפנים־יהודי לפרספקטיבה של היהדות האורתודוקסית בלבד. תרומתו של המשתתף הבא ברב־שיח, הרב פרופ' מרק ושוֹפסקי - פרופסור לתלמוד ולספרות ההלכה בהיברו יוניון קולג' בסינסינטי, ויושב ראש ועדת השו"ת של איגוד הרבנים המתקדמים בצפון אמריקה - ממחישה עד כמה צרה נקודת המבט המקובלת בסוגיה זו בדין הציבורי בישראל. למקרא דבריו מתחדדת ההכרה בקיבעון התפיסתי אשר לו שותפים חלקים ניכרים בציבור היהודי, המאפשר את הצגת הטיעון בדבר הפילוג בעם כשיקול מכריע כל אימת שמועלית אפשרות הנהגת נישואים אזרחיים בישראל.

ואכן, טיעון זה, תחת הכותרת "אחדות העם בישראל", מקבל מקום מרכזי בדברי המשתתף השלישי ברב־שיח, הרב דוד סתיו, רב היישוב שוהם ויושב ראש ארגון רבני צהר. דבריו מייצגים באופן מעניין במיוחד את העמדה המקובלת בקרב הממסד הדתי, המתנגד לכל שינוי בסטטוס־קוו בתחום זה. מעניין שהרב סתיו אינו מציג את חשש הממזרות כשיקול בשימור בלעדיות הנישואים הדתיים. קשת השיקולים שהוא מביא מתפרסת על פני היבטים שונים של אופייה היהודי של מדינת ישראל, שגורם מרכזי בו הוא מרכיב הזהות הדתית של אזרחיה. עם זאת, הרב סתיו אינו קושר בין מרכיב זה לבין נחיצות השמירה על בלעדיות הנישואים הדתיים. במשפט אחד הוא אמנם רומז לשיעורי ההתבוללות הגבוהים מחוץ לישראל, אולם עיקר דאגתו לעניין הגיור, ומדבריו עולה שבלעדיות הנישואים הדתיים נועדה לשרת נושא זה. במילים אחרות, המפתח הוא הגיור, אבל לשם השגתו ולשם הבטחת המוטיבציה להתגייר יש לשמר את בלעדיות הנישואים הדתיים, כך שלא תתאפשר שום דרך לנישואים בין־דתיים.

את הרב־שיח חותם דו־שיח שקיימתי עם פרופ' רות גביון, פרופסורית אמריטה בקתדרה לזכויות האדם ע"ש חיים ה' כהן באוניברסיטה העברית בירושלים, נשיאה־מייסדת של מציל"ה: מרכז למחשבה ציונית, יהודית ליברלית והומניסטית, וכלת פרס ישראל למשפט לשנת תשע"א. היא אינה עם פרופ' גביון משתרע על קשת רחבה של נושאים, החל בבחינה רפלקסיבית בחלוף עשור לפרסום המסמך המכונה "אמנת גביון־מדן", עבור בשאלת סרבנות הגט וחשש הממזרות באספקלריית ההסדרים השונים המוצעים לנושא הנישואים והגיורשים, וכלה בהערכת המוסד המוצע של ברית הזוגיות כפשרה אל מול ההתעקשות על נישואים אזרחיים. בעיקר ביקשתי לחדד אתה את שאלת הנישואים הבין־דתיים ולעמתה עם הטענה המרכזית המקובלת כפי שהובעה בדברי הרב סתיו, למשל, הרואה בהנהגת נישואים אזרחיים מעין מתכון בטוח להתאבדות העם היהודי. בסדרת השאלות והתשובות היא פורסת את משנתה הסדורה בנושא, ולפיה הזהות היהודית לצורך הסדרת הנישואים והגיורשים איננה עניין דתי־הלכתי כי אם עניין חברתי־תרבותי. היא מנגידה את מושג "הזהות המחדלית של החברה הישראלית", שהוא הראוי בעיניה לשמש פרמטר לבחינת שאלת נישואי התערובת, עם ההבנה המקובלת של מושג "הזהות היהודית", ומבקשת להגיע להסדר שיאפשר חופש בחירה בנישואים מתוך שמירה על לכידות תרבותית־יהודית באמצעות חיזוק המרכיבים המשמשים באותה זהות מחדלית של החברה הישראלית. זהו ריאיון מרתק, המתמודד עם השאלות הקשות ביותר היורדות לשורש הגדרת הזהות הלאומית של העם היהודי היושב בישראל, ומשמש סיום ראוי לרב־שיח.

שירין בטשון: נישואים אזרחיים והמיעוט הפלסטיני בישראל

מבנה מערכת השיפוט ביני המשפחה בישראל נשען על קיומם של בתי דין דתיים, ועל שליטת העדות הדתיות בהסדרת ענייני הנישואים והגירושים של בני עדתן. מקור הדבר בשיטת ה"מילט" שנהגה בתקופה העות'מאנית, נקלטה בידי המנדט הבריטי ואומצה בידי מדינת ישראל. לפי אותה שיטה, המדינה מעניקה עצמאות וסמכות לעדות הדתיות לקבוע את דיני הנישואים והגירושים של אזרחי המדינה ותושביה, ומי שאינו יכול להינשא על פי כללי המעמד האישי של עדתו הדתית (הדין האישי) אינו יכול להינשא בישראל. דוגמאות מובהקות לזוגות שאינם יכולים להינשא בישראל הן בני זוג שאינם בני אותה עדה דתית (נישואי תערובת),¹ זוגות חד-מיניים, בני זוג שיש ספק באשר להשתייכות הדתית של אחד מהם או של שניהם, וזוגות אשר משיקולי מוסר ואמונה אישיים אינם מעוניינים להיות כפופים לדין האישי.

החלת הדינים האישיים בתחום דיני המשפחה יוצרת פגיעה קשה בזכויות אדם ובזכויות הנשים, ולכן גוברים בשנים האחרונות הקולות בקרב הציבור ונבחרי להנהיג בישראל נישואים אזרחיים. אלא שהצעות החוק להנהגת נישואים אזרחיים במדינה נכשלות ואינן מצליחות לעבור את תהליך החקיקה בכנסת, לרבות הצעות חוק הקוראות להנהיג מסלול נישואים אזרחיים מקביל לדינים הדתיים, כדי לאפשר לנישאים בחירה. ניסיונות של אזרחים החפצים בשינוי להביא את הסוגיה לפתחו של בית המשפט העליון נכשלים אף הם, שכן בית המשפט סבור שהעניין אינו בסמכותו, ומפנה למחוקק לפתרון הנושא.² השאלה אם לא הגיעה העת שמדינת ישראל תנהיג מסלול של נישואים אזרחיים למי שאינם יכולים להתחתן על פי הדין האישי או אינם חפצים בכך זוכה לדיונים סוערים בזירה הפוליטית, המשפטית והחברתית. ואולם, דיונים אלו מתמקדים לרוב בקבוצת הרוב היהודי בישראל, ודומה שקבוצת המיעוט הפלסטיני שותקת ומושתקת.

לטענתי, השיח בנושא נישואים אזרחיים בישראל חייב לכלול גם את האוכלוסייה הפלסטינית. אבקש להראות כאן שהדבר הכרחי, עקב הפגיעה בזכויות הנשים בפרט ובזכויות אדם בכלל הנובעת משליטת הדינים הדתיים הרלוונטיים. כמו כן אבקש להתמודד עם הטענה של אוטונומיה תרבותית, העולה לעתים קרובות בהקשר זה, ולהראות כיצד היא תורמת להשתקת קולן של הנשים הפלסטיניות.

¹ הדת היחידה המאפשרת נישואי תערובת היא הדת המוסלמית. היא מתירה לגבר מוסלמי להינשא לאישה נוצרייה או יהודייה בלי להמיר את דתה, ואולם היא אינה מתירה לאישה מוסלמית להינשא לגבר לא מוסלמי, ונישואים כאלה בטלים מעיקרם.

² ראו למשל בג"ץ 129/13, אלי אקסלרוד ואח' נ' ממשלת ישראל ואח' (ניתן ביום 26.1.2014).

הפגיעה בזכויות הנשים ובזכויות אדם בקרב המיעוט הפלסטיני

כאמור, הטענה המרכזית בקרב התומכים במסלול הנישואים האזרחיים ובהרחבת ההסדרים האזרחיים החלים על תחום דיני המשפחה היא ששליטת הדינים הדתיים גורמת פגיעה קשה בזכויות אדם ובזכויות הנשים.³ אמנם הדיון בטענה זו מתנהל ברובו בשדה המשפטי, אבל מדובר בדיון רחב יותר הנוגע בקשר בין דת למדינה ובין דתיות לחילוניות, ובשאלה המהותית של חובת המדינה להגן על זכויות אדם בכלל ועל זכויות הנשים בפרט. לטענתי, הפגיעה בזכויות הנשים ובזכויות אדם בקרב קבוצת המיעוט הפלסטיני בישראל הנגרמת משליטת הדינים הדתיים אינה פחותה מפגיעה זו בקבוצת הרוב היהודי. ואולם מאחר שזו קבוצת מיעוט, הדיון המשפטי, הפוליטי והחברתי בפגיעה זו מצומצם, והוא מוגבל עוד יותר בשל הטיעון הנגדי של כרסום באוטונומיה התרבותית של המיעוט, כפי שארחיב בהמשך.

בחינה של מצבן ומעמדם של הנשים הפלסטיניות בבתי הדין הדתיים, ושל חוקי המעמד האישי הרלוונטיים להן, מעלה תמונה קשה של פגיעה בזכויותיהן לצד פגיעות נוספות בזכויות אדם. לדוגמה, בבתי הדין השרעיים, המשרתים את קבוצת הרוב בקרב המיעוט הפלסטיני בישראל, נשים עדיין חשופות לגירושים חד-צדדיים מצד הגבר, ללא צורך בהסכמת האישה וללא צורך בנקיטת הליך משפטי. על פי הדין השרעי, זכות הגירושים ניתנת לגבר בלבד, ובית הדין יאשר את הגירושים לאחר התרחשותם על אף איסור פלילי לעשות כן.⁴ דוגמה נוספת היא העובדה שנשים מוסלמיות, נוצריות ודרוזיות חשופות לתביעות "ציזות" המוגשות נגדן מצד בני זוגן עם עזיבתן את הבית. אמנם פסק דין המורה לאישה לציית לבן זוגה או לשוב לביתה אינו בר אכיפה, אבל הוא עלול לשלול מהאישה את זכותה למזונות והוא פוגע בזכותה לשוויון ולכבוד.⁵ יתר על כן, אישה מוסלמית שעניינה נדון בתביעת משמורת על ילדיה הקטינים, בין משום שבחירה להגיש את תביעתה לבית הדין השרעי ובין משום שהצד השני הקדים אותה והגיש את התביעה שם (על פי עקרון מרוץ הסמכויות), עלולה להתקל בסעיף הקובע שאם לאחר גירושה נישאה לגבר זר (מי שאינו בן משפחתו הקרוב של האב), חזקה עליה שתאבד את המשמורת על ילדיה.⁶ אמנם הפרקטיקה שמאמץ בית הדין השרעי בפסיקתו מאפשרת לאישה להוכיח שטובת הקטינים מחייבת את מתן המשמורת לה,⁷ אלא שהפעלת החזקה משיתה על האישה את נטל הראיה ומעמידה אותה בעמדת נחיתות דינית לעומת הגבר, שעליו אין מופעלת חזקה דומה או מקבילה. כך לדוגמה, במקרה שבו שני ההורים נישאו מחדש

³ ראו לדוגמה נייר עמדה מקיף הדין בפתרון הראוי לבעיות הנישואים והגירושים בישראל והבוחן הצעות שונות להנהגת מסלול של נישואים אזרחיים: אבישלום וסטרייך ופנחס שיפמן, מסגרת אזרחית לנישואין וגירושים בישראל, בעריכת רות גביזון, ירושלים: מציל"ה, 2012, עמ' 53-71 (מקוון).

⁴ ראו סעיף 181 לחוק העונשין, התשל"ז-1977.

⁵ לקריאה מעמיקה יותר בדבר תביעות הציזות ראו שירין בטשון, נייר עמדה: ציזות זוגי בבתי הדין הדתיים, חיפה: כייאן - ארגון פמיניסטי, 2010 (מקוון).

⁶ ראו סעיף 383 לחוק המשפחה העות'מאני, החל בבתי הדין השרעיים.

⁷ ראו מוסא אבו רמדאן, "התפתחויות אחרונות באחזקת ילדים בבתי הדין השרעיים", משפחה במשפט ב (תשס"ט), עמ' 69.

תצטרך האישה להוכיח שלמרות נישואיה, טובת הקטינים מחייבת שיהיו במשמורתה, ואילו הגבר אינו עומד במבחן דומה ואין מוטל עליו נטל הוכחה כלשהו.

גם נשים נוצריות חשופות להפליה חמורה בבתי הדין הכנסייתיים, בין היתר עקב תחולת חוקי גירושים פטריארכליים ומפלים. זוגות נוצריים הנמנים עם העדות הקתוליות למיניהן אינם יכולים להתגרש עקב הוראות הדין האישי החל עליהם, שאינו מאפשר את פירוק קשר הנישואים (להבדיל מהכרזה על בטלות הנישואים, העשויה להתרחש רק בהתקיים עילות מצומצמות מאוד הנוגעות לפגם בכריתת החוזה). העדה הנוצרית היחידה אשר בה מתאפשרים גירושים היא העדה היוונית-אורתודוקסית, אך ננקטת בה הפליה חמורה כלפי נשים. לדוגמה, בחוק המשפחה הביזנטי החל בבתי הדין של העדה ישנו סעיף הקובע שאם מתגלה בליל הכלולות שהאישה איננה בתולה יש לגבר עילה לדרוש גירושים ממנה, והוא אף חייב להודיע זאת לסמכות העליונה בכנסייה ולהוכיח את טענתו.⁸ כמו כן, בחוק מצוינות עילות גירושים שונות לגברים ולנשים. בגידה מצד האישה מקנה לגבר עילת גירושים, אולם בגידה מצד הגבר נחשבת ככזאת רק אם היא מתרחשת באותה עיר שבה מתגוררת האישה או בבית המגורים שבו מתגוררים שניהם.⁹ בני העדות האחרות רשאים להצטרף לעדה היוונית-אורתודוקסית ולהתגרש לפי חוקיה, אולם לצורך כך נדרשת הסכמת שני הצדדים להמרה ולגירושים - דבר החושף את הצד החפץ בגירושים לסחטנות מהצד שאינו חפץ בהם. יצוין שאף שהעדה היוונית-אורתודוקסית מאפשרת גירושים, במקרים שבהם אין הסכמה בין הצדדים עלול הדיון בתיק להימשך שנים.¹⁰ נשים נוצריות חשופות אפוא לסחטנות רבה יותר מצד הגבר לצורך קבלת הסכמה לגירושים; וחסמים חברתיים קשים הניצבים בפניהן בהיותן שייכות לחברה פטריארכלית ושמרנית אינם מאפשרים להן לקיים חיים משותפים עם גבר אחר.

אלו רק דוגמאות מעטות לפגיעה בזכויות אדם ובזכויות הנשים בשל תחולתם של הדינים האישיים. על כך ראוי להוסיף כי נשים מנועות מלכהן בתפקידים שיפוטיים בכל בתי הדין הדתיים בישראל, והדבר אף מעוגן בחוק;¹¹ כי רוב הדינים האישיים אינם מאפשרים נישואים עם בן/בת דת אחרת;¹² וכי כל הדינים האישיים אוסרים על נישואים חד-מיניים. מצב זה גורם פגיעה קשה בזכות הפרט לחירות ולכבוד, והוא מחייב פתרון מצד המדינה מכוח חובתיה כלפי אזרחיה, גם על פי המשפט הבינ-לאומי.¹³

⁸ סעיף 248 לחוק המשפחה הביזנטי.

⁹ סעיף 249(5) לחוק המשפחה הביזנטי.

¹⁰ להעמקה בנושא ראו שירין בטשון, נייר עמדה: בתי הדין הכנסייתיים בישראל - מבט מגדרי, חיפה: כייאן - ארגון פמיניסטי, 2012 (מקוון).

¹¹ סעיף 7(ג) לחוק שיווי זכויות האישה, התשי"א-1951. לאחרונה הכריע בג"ץ בסוגיית מינוי אישה בוררת, וחייב את בתי הדין השרעיים לעשות כן. ראו בג"ץ 3856/11, פלונית נ' בית הדין השרעי העליון לערעורים ואח' (ניתן ביום 27.6.2013; טרם פורסם), אלא שהחלטה זו אינה חלה על מינוי אישה לתפקיד קאדי או דיין.

¹² ראו לעיל הערה 1.

¹³ סעיף 23 של האמנה הבינ-לאומית בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות, 1966, מגדיר את זכותו של אדם לשאת בן/בת זוג ולהקים משפחה, וכן מגדיר את חובתה של מדינה שהיא צד לאמנה לנקוט את

רב-תרבותיות, האומנם?

הקוראים לרפורמות בתחום דיני המשפחה בכל הנוגע לזכויותיהן של הנשים הפלסטיניות נאלצים להתמודד עם שיח הרב-תרבותיות ועם זכויותיו הקולקטיביות של המיעוט אל מול זכויותיהן של הנשים. טיעון זה עלה בין השאר באשר לרפורמה שהנהיגו ארגוני הנשים הפלסטיניות בתיקון מס' 5 לחוק בית המשפט לענייני משפחה, התשנ"ה-1995. בתיקון נוסף סעיף שהפך את סמכויותיהם הייחודיות של בתי הדין השרעיים והכנסייתיים לסמכויות מקבילות לאלו של בית המשפט לענייני משפחה, למעט בענייני נישואים וגירושים (סעיף 3[ב]). התיקון עבר בשנת 2001, לאחר מאבק של ארגונים פלסטיניים פמיניסטיים שנמשך כחמש שנים. גורמים פלסטיניים שהתנגדו לו טענו שדרישת ארגוני הנשים לצמצם את סמכויות בתי הדין הדתיים פוגעת באוטונומיה התרבותית של קבוצת המיעוט הפלסטיני בישראל.

הודא רוחאנא, במאמר העוסק בפמיניזם וזהות דתית-לאומית, מתייחסת לרפורמה זו ולמתנגדים לה.¹⁴ היא מתארת את הקושי המתמיד של נשים פמיניסטיות הנמנות עם קבוצת מיעוט לבחור בין מאבק על זכויותיהן כנשים לבין המאבק הלאומי-קולקטיבי. מדובר לדבריה במלכודת, בבחירה שתמיד יצאו ממנה נפסדות. רוחאנא סבורה שההכרח לבחור בין שני המאבקים הוא פרי השיח הגברי ואינו מחויב המציאות. היא טוענת שיש לאפשר לנשים להשמיע את קולן ולהשפיע על תוכני הזהות הלאומית בחברה שהן חיות בה.

מיכאיל קרייני, במאמר העוסק ברב-תרבותיות ובקבוצת המיעוט הפלסטיני בישראל, דן בשאלה אם הענקת סמכויות דיני המשפחה לבתי הדין הדתיים מקיימת את דרישת האוטונומיה התרבותית בעבור אותה קבוצה.¹⁵ קרייני עונה על השאלה בשלילה ומונה שלושה גורמים עיקריים לכך: (א) הפגיעה הקשה בזכויות הנשים בבתי הדין (הוא מביא דוגמאות לכך); (ב) היעדרו של הסדר אזרחי שיעניק לבני קבוצת המיעוט זכות יציאה מבתי הדין הדתיים; (ג) העובדה שהמיעוט הפלסטיני לא היה שותף ליצירת ההסדר הקיים, ולכן ספק אם קולו נשמע (הוא מביא לדוגמה את הקהילה היוונית-האורתודוקסית, הנשלטת בידי כמרים יוונים אשר לרוב אינם דוברים את השפה הערבית). כן טוען קרייני שהמצב המשפטי הקיים, המעניק שליטה לדינים הדתיים בקרב המיעוט הפלסטיני בישראל, אינו מקיים את דרישת הרב-תרבותיות כפי שהתפתחה בספֶרה הבין-לאומית ובספרות המשפטית.

מכאן עולה השאלה אם ועד כמה יש מקום לטיעון הרב-תרבותיות בהקשר זה. האם הוא לא נועד לשמש כלי בידי המתנגדים לרפורמות בחברה הפלסטינית כדי להשתיק את קולן של הנשים? אני סבורה שההנחה בבסיס טיעון זה, שלפיה קיומם של בתי הדין הדתיים בחברה הפלסטינית עונה

הצעדים המתאימים כדי להבטיח שוויון בזכויותיהם ובאחריותם של בני הזוג לעניין הנישואים, במשך הנישואים ובפירוקם. ישראל חתמה על האמנה ב-1966 ואשררה אותה ב-1991.

¹⁴ הודא רוחאנא, "על פמיניזם וזהות לאומית/דתית", מחברות עדאלה 1 (1999), עמ' 20-25.

¹⁵ Michael M. Karayanni, "Multiculture Me No More! On Multicultural Qualifications and the Palestinian-Arab Minority of Israel," *Diogenes* 54, 3 (2007), pp. 39-58

על דרישת האוטונומיה התרבותית למיעוט הפלסטיני, היא הנחה שגויה, וראוי לשמוע ולהשמיע קולות מושתקים בתוך החברה הפלסטינית הקוראים ליצירת הסדר אחר.

סיכום

ההפרות שנזכרו לעיל, והפגיעה בזכויותיהן ובמעמדן של הנשים הפלסטיניות בפרט ושל בני קבוצת המיעוט הפלסטיני בכלל, מחייבות את העלאת סוגיית הנישואים האזרחיים על סדר יומה של קבוצת המיעוט, וכן את התייחסות המדינה לקבוצה זו בבואה לדון בהסדר אזרחי כזה או אחר בתחום דיני המשפחה. ההשתקה של הדין בסוגיית הנישואים האזרחיים בקרב המיעוט הפלסטיני משמעה המשך קיומן של הפרות אלה והמשך ההפרדה בין בני ובנות העדות הדתיות השונות בקבוצת המיעוט. הדבר מונע כל אפשרות אמיתית ליצירת דין אזרחי חילוני ואחיד לכל חברי הקבוצה. נוכח העלייה במספר הגירושים בחברה הפלסטינית בישראל,¹⁶ ונוכח שינויים חברתיים המתרחשים בחברה זו ובעולם הערבי בכלל,¹⁷ נראה שדיון כן ומעמיק בהנהגת הסדר אזרחי בענייני הנישואים והגירושים חיוני מתמיד. חשוב שדיון זה יובא לפתחה של הכנסת, שכן כל שינוי בחוק או הסדר חקיקתי חדש ישפיעו מניה וביה גם על זכויות המיעוט הפלסטיני במדינה.

אני קוראת אפוא למדינה ולכל מוסדותיה, לרבות הכנסת, להתייחס גם לפגיעה בזכויותיהן של הנשים הפלסטיניות בבתי הדין הדתיים, ולהביא בחשבון את צורכיהן ואת טובתן בבואה להנהיג נישואים אזרחיים. כן אני קוראת למנהיגיהם הפוליטיים והחברתיים של הפלסטינים להעלות את הנושא לסדר היום הציבורי הפלסטיני, כחלק מכלל דרישותיו של מיעוט זה לשוויון זכויות ולהגנה על זכויות אדם ועל זכויות הנשים בדרך להשגת צדק חברתי.

¹⁶ על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (ראו שנתון סטטיסטי לישראל 2013, לוח 3.10 [מקוון]).

¹⁷ בתקדים משפטי משנת 2013 הכירו בלבנון בנישואים אזרחיים של בני זוג המשתייכים לעדות שונות, על פי צו משנת 1936, מזמן המנדט הצרפתי. בעקבות זאת עלו קולות רבים בקרב אזרחים לבנונים שקראו ליצירת מסלול של נישואים אזרחיים במדינה. נשיא הרפובליקה תמך ביוזמה.

מרק ושופסקי: נישואים אזרחיים

על מה אנחנו מדברים כשאנו דנים בנישואים אזרחיים בישראל? נדמה לי שאנחנו מדברים על שאלה אחת שהיא שתיים: על שאלת אופייה היהודי של מדינת ישראל, ובו בזמן על שאלת תדמיתה של היהדות בעיני הציבור היהודי.

מן המפורסמות הוא שהתנועה הציונית הצליחה להקים את "מדינת היהודים" - בית לאומי לעם היהודי - אבל לא הצליחה כלל ליצור (אם בכלל התכוונה ליצור) "מדינה יהודית", או במילים אחרות לפתור את בעיית יהודיותה של מדינת היהודים. למן קום המדינה ועד ימינו ממשיכה בעיה דתית-תרבותית-רוחנית זו להעסיק יהודים גם בארץ וגם מחוצה לה. אפשר לראות בשיטת הנישואים הנוהגת בארץ, המכירה בבתי הדין הרבניים כסמכות הבלעדית בכל הנוגע לדיני האישות בעבור תושבי המדינה היהודים, מאמץ להגיע לפתרון כזה, חלקי ככל שיהיה. אמת היא שהשיטה לא נבראה לכך מלכתחילה. לא הציונים, ואפילו לא הציונים הדתיים, הם שבראוה, אלא מורשה היא לנו מן התקופה העות'מאנית. אבל אין לשכוח שהיא פועלת כיום על סמך מעשה מכון של המחוקק הישראלי, דהיינו חוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגרושין), תשי"ג-1953. ולדברי מחייבי החוק, אלה המתנגדים לכל שינוי של ממש בו, אחד מיעדיו העיקריים הוא להבטיח את איחוד עם ישראל בארצו, דהיינו שלא תתפלג הקהילה היהודית לשני מחנות המנועים מסיבות הלכתיות להתחתן זה בזה. היום, תומכי השיטה הקיימת מזהירים חזר והזהר שהחלפתה במערכת שתפתח את הדלת לנישואים אזרחיים "תפלג" את העם, "תהרוס" את אחדותו וממילא "תחליש" את תודעתו היהודית.

המאמץ, למרבה הצער, החטיא את המטרה ולא פתר מאומה. במציאות השוררת היום, ספק אם יש גורם חברתי מפלג, מהרס ומחליש יותר משיטת הנישואים הקיימת, בגלל גורם עקרוני אחד: הדרישה החוקתית שכל זוג יהודי יופיע לפני הרבנות הממוסדת ויערוך את חופתו תחת פיקוחה נחשבת בעיני רבים מעשה של כפייה דתית ולכן מעוררת את עוינותם כלפי ה"יהדות" שבשמה הם מחויבים לכך. אפשר אולי להשיב שאין לנו עסק עם כפייה דתית כי אם עם חיוב משפטי גרידא. במדינת ישראל, כמו בכל הארצות הנחשבות נאורות, כל ענייני המעמד האישי, ובכללם טקס הנישואים, נקבעים בידי הרשות השולטת, המוכרת חוקתית. לפי השקפה זו, הרב הבודק את ייחוסם של בני הזוג או המסדר את חופתם הוא פקיד ממשלתי ותו לא. אולם טענה זו אין בה כדי לשכנע. ראשית, המבקשים להתחתן רואים ברבנים - המתיימרים לשמש סמכות רוחנית - נציגי הדת ולא נציגי המדינה, ומה שנכפה/מחויב על הציבור הוא דווקא סמכותם הדתית ולא החוקתית; שנית, עצם שיטת הקידושין והנישואים על פי ההלכה (זאת אומרת על פי ההלכה האורתודוקסית, המחויבת על הציבור בזכות החוק הנזכר) סותרת את ערכי המוסר המודרני. כוונתי לכללי היוחסין המסורתיים המחוללים את רשימות "פסולי החיתון" הנודעים לשמצה: אסור לכוון להינשא לגרושה, לחללה או לגיורת (משום ש"אין זונה אלא גיורת"; משנה, יבמות ו, ה) ואסור לבן/בת ישראל להתחתן עם ממזר/ה. כיצד מסבירים ליהודים החיים בעולם המודרני שמדינתם (באמצעות הרבנות מטעם שלה) מסרבת על פי קריטריונים כאלה לחתן יהודי או יהודייה לבחירי לבם ומכריחה אותם לברוח לחו"ל כדי לקיים את נישואיהם? שלישית, כידוע, דיני הנישואים האורתודוקסיים אינם מכירים בעקרון

השוויון בין המינים. האיש הוא בדרך כלל הצד הפעיל, החל בטקס החופה והקידושין ("נתן הוא ואמר הוא") וכלה בניתוק הקשר (הוא מגרש אותה ואין היא מגרשת אותו). יתרון משפטי זה של הבעל גורר בעקבותיו את כל הבעיות, בכלל זה העניין המכאיב והמביש של סירוב גט, שהרבנות האורתודוקסית איננה מסוגלת לפתור - אם מחוסר יכולת אם מחוסר רצון. לנוכח סיבות אלה אין לתמוה שרבים דוחפים לשינוי, ליצירת שיטת נישואים אזרחיים שתפעל לצד השיטה הקיימת ושלא תלקה במגרעותיה.

אני מודה שדעתי בנושא מושפעת רבות מנקודת התצפית שלי כרב רפורמי וכאזרח מדינה הדוגלת (רשמית ותיאורטית, לפחות) באידיאל הפרדת הדת ממוסדות השלטון. אינני טוען לאובייקטיביות בנושא הזה (אגב, האם יש אדם אובייקטיבי באמת, שדעותיו הדתיות והחברתיות אינן מושפעות ממושבו בחיים?). אף על פי כן, הרשו לי להציע שאין כל סיבה להתנגד לשינוי שיטת הנישואים הנהוגת בארץ. ראשית, אין לדאוג מכך שהקמת מערכת של נישואים אזרחיים תאיים על "איחודו" של העם היהודי, שכן החשש שאלה המתחתנים אזרחית יחשבו פסולי חיתון אינו מציאות. לפי הדעת הרווחת בקרב הפוסקים האורתודוקסים בני ימינו, אין תוקף הלכתי לנישואים כאלה. אישה הנישאת בטקס לא הלכתי אינה מוגדרת "אשת איש"; היא אינה צריכה גט כדי להינשא שנית; בניה מן הזיווג השני אינם מוגדרים ממזרים. אם כן, נשים ובנים אלה כשרים להתחתן עם יהודים אחרים בטקסים אורתודוקסיים, ולא נוצר כאן כל פילוג.

ועוד, אין שחר לטענה שלפיה השיטה החדשה "תחליש" את יהודיותה של החברה היהודית בארץ. אלה המעדיפים להתחתן חתונה אזרחית לאו דווקא עושים זאת עקב שנאתם את היהדות או אדישותם לה. הם אינם עוזבים בכוונה את היהדות בבכרם אופציה "לא יהודית" על פני קידושי תורה. סביר יותר לומר שהם מחפשים, כיהודים, ביטוי לסוג של יהדות שמדברת אליהם, יהדות המתאימה לעולם התרבותי והאינטלקטואלי שבו הם חיים ומייצגת את ערכיהם המוסריים והחברתיים. כבר יש בנמצא יהדות כזאת. וכפי שיש, לפי סממת התנועה ליהדות המתקדמת בישראל, יותר מדרך אחת להיות יהודי, יש גם יותר מדרך אחת להתחתן כיהודי. אצלנו הרפורמים (ולא רק אצלנו), קשר הנישואים נתפס באופן שוויוני, ועובדה זו משתקפת בטקסי החופה שלנו. הכלה, במקביל לחתן, נותנת טבעת ואומרת: "הרי אתה מקודש לי כדת משה וישראל" (כי מה ש"קונים" בקניין האישות אינו גופו/ה של הזולת אלא דרישה חוקית לנאמנותו/ה, לקישור ייחודי ואקסקלוסיבי עמו/ה, ודבר זה שייך לה כפי שהוא שייך לו). ובמקום שטר הכתובה המסורתית, המשמש התחייבות פיננסית חד-צדדית של הבעל כלפי אשתו, נוסחי הכתובה הנהוגים אצלנו מתארים את התחייבותם ההדדית של השניים לכבד את זולתם באופן אישי, רגשי וכלכלי, ולהקים בית בישראל על בסיס השוויון והשותפות. אמת היא שגישתנו השוויונית למבנה הנישואים אינה מקובלת על אחינו האורתודוקסים. פוסק אחד בולט, שהיה מגדולי הדור הקודם (ושמפני כבודו לא אזכיר את שמו), גינה בשעתו את מנהגי החופה שלנו כ"דברי הבל שלמדו מדרכי הגויים". על כגון דא לא שווה להתוכח. אבל לו יכולתי הייתי שואל את הגאון ז"ל ואת כל החושבים כמותו שאלה פשוטה: אם נותנים לזוג יהודי לסדר טקס נישואים ברוחה של יהדות המשקפת את ערכיהם המוסריים, ואם מתירים להם להינשא על פי מערכת משפטית שאינה כופה עליהם חיובים הסותרים את תודעתם כיהודים בני העידן המודרני - כיצד "מחליש" הדבר את יהודיותה של המדינה? והייתי שואל את כל המעוניין בנושא דינונו: האם תפקידה הלגיטימי

של המדינה הוא לחייב ולכפות סוג יהדות אחד על הציבור היהודי, להכיר במונופול אורתודוקסי על המושגים "יהדות", "מורשת ישראל" ו"קידושין כדת משה וישראל"?

לפיכך אחזור לשאלותיי, האחת שהן שתיים שבהן פתחתי את דבריי. תיארתי אותן כך משום שאין לענות על הראשונה קודם שעונים על השנייה. כלומר, איך מבטיחים את אופייה היהודי של מדינת ישראל - אם אפשר בכלל להבטיח דבר כזה קודם ביאת המשיח - בלי לשפר את תדמיתה של היהדות בקרב הציבור? אינני בטוח שהנהגת שיטת הנישואים האזרחיים במדינה הייתה משיגה את היעד הזה, אבל אני כן בטוח שאין מוקירים את היהדות בעיני הבריות על דרך הכפייה. הגיע הזמן לשנות את החוק הקיים, הכופה שיטה שרבים דוחים ובורחים לחו"ל מפניה, ולתת להם ליהודי מדינת ישראל את ההזדמנות לבחור דרך אחרת.

דוד סתיו: נישואים אזרחיים

דומה שאין נושא טעון יותר ומסמל יותר את מערכת היחסים המורכבת, הבעייתית והרגישה בסוגיית דת ומדינה בישראל מחוק הנישואין והגירושיין. מחד גיסא, חוק זה משמש מושא להתקפות לא פוסקות מצד חוגים רבים ומגוונים, ומאידך גיסא הוא נתפס כסמלה היהודי המשמעותי ביותר של המדינה. אמנם ישנם חוקים נוספים התורמים לעיצוב דמותה וצביונה היהודיים של ישראל וממילא גם למערכות היחסים בין דת למדינה, ובהם חוק השבת והמועדים, חוק השבות, חוק ההונאה בכשרות ועוד. אולם השפעת חוק הנישואין והגירושיין על החברה הישראלית - על מגוון זרמיה ועל מכלול קשריה עם היהדות בתפוצות - היא הגדולה מכולן. השפעתו הישירה והעקיפה של חוק זה על חי הפרט מכרעת, והסיבות לכך רבות. לחוק השבת יש השפעה כלכלית - על פתיחת חנויות ועל העסקת עובדים - אולם הוא אינו שונה שינוי של ממש מחוקי השבתון והמנוחה של מדינות אחרות בעולם המערבי (זולת נושא התחבורה הציבורית). בכל המדינות ישנם חוקי שבתון המחייבים לפחות יום מנוחה אחד בשבוע, ואין אמורה להתעורר התנגדות מיוחדת לקבוע את יום השבת המסורתי כיום השבתון הלאומי. גם היעדרה של תחבורה ציבורית בשבת בחברה בעלת יכולות תחבורה חלופיות אינו משמעותי כל כך. אפילו חוק השבות, המגביל את עליית מי שאינם יהודים, אינו שונה במהותו מחוקי ההגירה השוררים במדינות שונות בעולם. ומאז הכיר בית המשפט העליון בזכאותם של גרים שגוריו על ידי כל הזרמים לעלות לארץ, מכוח הזכאות שמעניק חוק השבות, אין כל הפליה בנושא זה. גם העובדה שמספר העולים מזרמים לא אורתודוקסיים שולי יחסית תורמת לכך שנושא זה אינו כבד משקל בחברה הישראלית.

אולם לחוקי הנישואים והגירושים, המחייבים כל אדם יהודי בישראל להינשא ולהתגרש על פי ההלכה היהודית בלבד כדי שהמדינה ומוסדותיה יכירו בהם, השפעה רבה על מגוון רחב של תחומים ולכן הם מעוררים התנגדות או תמיכה נלהבות. הנה כמה מהשלכות חקיקה זו:

א. מדינת ישראל היא המדינה היחידה בעולם המערבי שמאות אלפים מתושביה ואזרחיה הנאמנים אינם רשאים להינשא לבני זוגם על פי רצונם. הגבלה זו מונעת מאזרחים יהודים להינשא למי שאינם יהודים למרות היותם אזרחי המדינה. כוהנים אינם רשאים לשאת גרושות או גיורות, וכן הלאה. קשה לדמיין הגבלה קשה יותר, פגיעה קשה יותר בזכויות אדם בסיסיות והשפעה משמעותית יותר על חיי הפרט מחקיקה זו.

ב. מרבית תושביה היהודים של מדינת ישראל אינם שומרי תורה ומצוות, רבים מהם אינם פוקדים בתי כנסת, אף לא ביום הכיפורים, ואינם חפצים בקשר כלשהו עם הדת היהודית למרות היותם שייכים אליה משפחתית ולאומית. והנה, מדינת ישראל כופה עליהם ברגעים משמעותיים ביותר בחייהם לבצע טקס המנוגד לאמונתם המצפונית, או לפחות טקס שאינו מדבר אליהם כלל, עורכי הטקס מטעם המדינה זרים לרוחם ולתרבותם - וכל זה נעשה מכוחו של חוק אזרחי.

ג. בשל קיומה של מערכת דתית בעלת כללים ברורים ונוקשים באשר לאופן שבו יכולים נישואים להסתיים - ובהם רצון הבעל כגורם המכריע בגירושים, שלילת כפיית גט על הבעל אפילו

במקרים שבהם אין עוד סיכוי לשיקום המשפחה ועוד - בני זוג רבים מוצאים עצמם נשואים בעל כורחם ללא יכולת להיפרד ולפרק את המשפחה, ונתונים בשל כך ללחצים נפשיים ואחרים. כל זה עקב היותם כבולים למערכת משפטית שאינם מאמינים בה. אחוז הגירושים ההולך וגדל בחברה הישראלית הופך את הסוגיה לקריטית.

ד. מערכת חוקים זו מעניקה עוצמה פוליטית רבה לקבוצות כוח דתיות וחרדיות השולטות במינוי הרבנים והדיינים, וכך נוצרת השפעה שלילית על המערכת הפוליטית והדתית כאחת - נציגי הדת הופכים בהכרח לאישים פוליטיים. ראו למשל את החלוקה המגזרית של מינוי דיינים בישראל על פי השתייכותם הפוליטית.

ה. תהליך הגירוש הארוך לצד שינויים בדפוסי ההתנהגות בחברה מתירנית יוצרים זמינות לניאוף וחשש מפני ריבוי ממזרים - טיעונים שדי בהם כדי לשמש בסיס הלכתי לאיכפייט נישואים הלכתיים על מי שאינו חפץ בהם.

ואף על פי כן, ולמרות כל המתואר לעיל - על אף הצורך לחולל שינויים מפליגים באופן הפעלת חוקי הנישואים והגירושים - עדיין אין לנו בררה אלא להמשיך ולחייב את קיומם במדינת ישראל. ואלו נימוקיי לכך:

א. הקשר המהותי בין העם לדתו: ברוב מדינות העולם אין זיקה רשמית בין דתם של האזרחים לבין זהותם הלאומית. הסיבה לכך היא שההתאגדות המדינית נובעת מהמכנה המשותף התרבותי והכלכלי שנוצר במשך השנים בטריטוריה המשותפת, שהביא בסופו של תהליך להקמת המדינה. במדינות אלו יכולים להתגורר בני דתות שונות משום שהדת אינה נוטלת חלק משמעותי בתהליך שהביא להקמתן. הדבר שונה במהותו בישראל. כינונה של המדינה אינו פועל יוצא של חייהם המשותפים של תושבי פלשתינה שהתגוררו בה מימים ימימה. ישראל הייתה מושא תקוותם וחלומם של מיליוני אנשים בני הדת היהודית במשך אלפי שנים. זו הצדקת קיומה של המדינה בשטח שרוב תושביו לא חיו בו קודם הקמתה; זו הסיבה לכך שאיננו נחשבים מנשלים, וגם לכך שאף שרוב תושבי המדינה אינם דתיים, בהגדרת הלאום שלהם הם יעדיפו את זהותם היהודית על פני כל זהות אחרת, לרבות זו הישראלית. אפשר כמובן להתווכח על מרכיבי הזהות היהודית הללו, במיוחד בעידן המודרני, אולם ברור שאחד המרכיבים הבולטים הוא הדת. כמה משקל יינתן למרכיב זה? התשובה על שאלה זו מושפעת מגורמים רבים, ובהם הזהות הדתית של אזרחי המדינה ומידת החשיבות שהם מעניקים לזהות זו. בפתח מגילת העצמאות מוזכר היות המדינה יהודית ודמוקרטית. היחס בין שני מרכיבים אלו ומידת חשיבותם נדונו במהלך השנים בבתי המשפט וישנה מחלוקת עמוקה הנובעת מהשקפות עולם שונות בדבר המשקל שצריך להינתן לכל אחד מהם. אם תיפרם הנוסחה המאפשרת שיח יהודי כלשהו, גם הנוסחה של מגילת העצמאות תאבד כל משמעות.

ב. שימור העם: מדינת ישראל היא מדינת העם היהודי היחידה בעולם. לכן, היא נושאת באחריות היסטורית לשימורו ולהתפתחותו של העם. ההתבוללות בעולם היהודי מגיעה לשיעורים שלא היו כמותם בעבר. בארצות הברית מגיע שיעור ההתבוללות ל-71 אחוזים, ובמקומות רבים באירופה שיעור ההתבוללות גבוה אף יותר, ומגיע לכדי שמונים ואף תשעים אחוזים. איאפשר

לכפות על שום אדם להישאר יהודי אם אינו חפץ בכך. אבל מדינה שהוקמה כדי להבטיח את קיומו של העם, לאור חזונו של הרצל בדבר המקלט הבטוח בארץ ישראל, אינה יכולה להתמקד בביטחון הפיזי ולהזניח את הביטחון הרוחני של הקיום כאומה. הבטחת נישואים כדת משה וישראל פירושה הבטחת קיומו של העם כערך שכל אדם מביא בחשבון בטרם יחליט אם או כיצד הוא מתעתד לבנות את ביתו. גם היום אפשר לטוס לקפריסין ולהינשא שם, או לחתום על הסכמי נישואים בפרגוואי ואף ברשות הפלסטינית. אבל הכול יודעים שאין זו דרך המלך. הכול יודעים שמי שחפץ באמת ובתמים בהמשך קיומו כעם צריך לעשות הכול כדי שיוכל להתחתן כדת משה וישראל.

ג. אחדות העם בישראל: ישראל היא אחת המדינות הבולטות בעולם במספר המהגרים אליה. מאז 1990 בלבד עלו לישראל למעלה ממיליון ומאתיים אלף עולים ממדינות חבר העמים וממדינות אחרות. מתוכם, למעלה מ-350 אלף אינם יהודים על פי ההלכה למרות היותם זכאים לעלייה מכוח חוק השבות. יתר העולים אמנם מוגדרים יהודים על פי ההלכה, לפחות על פי הצהרתם, אבל יהדותם טעונה הוכחה הלכתית על פי החלטות מועצת הרבנות הראשית לישראל. תהליך הגיור הנדרש למאות האלפים הללו, לצד תהליך בירור יהדותם, אינם דברים של מה בכך. באופן טבעי נדרש מהעולים שינוי בדפוסי התנהגותם אם הם מחויבים לגיור, ועליהם לעבור חקירות יסודיות - לעתים אף מעליבות - אם נחוץ בירור בנוגע ליהדותם. מה גורם לאנשים הללו לעשות זאת? - רצונם להתערות בחברה הישראלית וידיעתם שאי אפשר לעשות זאת באופן מלא אלא בנישואים כדת משה וישראל. נקל לתאר שביום שבו יתאפשר הליך נישואים חלופי, מעטים יהיו נכונים להתאמץ כדי לעמוד בתהליכים מורכבים ומסובכים אלו. ההשלכות דרמטיות: מחברה שהרוב המוחלט של תושביה יהודי על פי ההלכה נהפוך למדינה רב־תרבותית המורכבת ממייעוטים רבים שאין ביניהם מכנה משותף משמעותי. הדבק המרכזי של החברה בישראל, הנשען על האתוס היהודי המשותף, ייעלם. נמצא עצמנו מול מגוון של שבטים שכל אחד מטיל ספק, בצדק, ביהדותו של האחר. האם שבנו לארץ לאחר אלפי שנות גלות כדי להקים כאן מחדש את ממלכות יהודה וישראל? האם הזיכרון ההיסטורי שלנו כה חלש עד שאיננו מבינים את משמעותו ההרסנית של פיצול העם לשבטים? שמה תאמרו: גם כך אנו מפולגים למפלגות שונות ולקבוצות בעלות אופי דתי שונה - חרדים, דתיים, חילונים וכדומה. אמת, כל מחלוקת וכל מריבה פותחות פצע כואב ומדמם באומה. אולם יש הבדל מהותי בין מחלוקות שהן אך טבעיות במקום שבו חיים בני אדם לבין הקמת גדרות ומחסומים שימנעו כל שיח עתידי. איזה צה"ל יהיה לנו כאשר חצי מחייליו יפקקו ביהדות החצי השני? איזו מוטיבציה תהיה להגן על מדינה רב־לאומית כזאת?

אי אפשר לסיים מאמר זה בלי להצביע על הצורך הדחוף בשיפור ניכר של ניהול מערכת הנישואים, ובעיקר הגירושים, בישראל. העובדה שיש לקבוצה מסוימת מונופול על ניהול מערכות אלו מטילה עליה אחריות כבדה לעשות הכול כדי שתהיה מותאמת לצרכיה של חברה חילונית בעולם המודרני. ייתכן שצריך לבזר את המערכת ולהעביר סמכויות לרבנויות המקומיות, וכך ליצור סוג של תחרות ביניהן על שיפור השירות ועל ההתייחסות לקהל הלקוחות. הפרטה של בתי הדין לגירושים באופן שיאפשר לבני הזוג לבחור מראש היכן הם חפצים להתגרש עשויה להיות צעד בכיוון הנכון. כינונו

של "חוק צהר" לפתיחת אזורי הרישום לנישואים אינו יכול להישאר יחיד בסוגו. יש צורך להרחיב חוק זה גם לתחומי הגיור והגירושים; לעודד את עריכתם של הסכמי קדם־נישואים שיאפשרו הליך גירושים מהיר ללא איומי סרבנות מצד מי מהצדדים; ועוד.

אם אכן חפצי חיים אנו במישור הלאומי, עלינו לעשות הכול כדי לשמר את המסגרת של הנישואים הדתיים וליצור לצדה מנגנון שישפר וישנה שינוי חד את איכות השירות המוענק לאזרחים כדי שהם יוכלו, אם יחפצו בכך, לתרום להמשכיותו של העם היהודי.

ריאיון עם רות גביון

מראיינת: רות הלפרין-קדרי

רות הלפרין-קדרי: לפני למעלה מעשור מילאת תפקיד מרכזי ביוזמה מרתקת, שבמסגרתה קיימת דיאלוג ממושך עם הרב יעקב מדין. בסופו של הדיאלוג גיבשתם הסכמות ליצירת "מסד לאמנה חברתית חדשה בין שומרי מצוות וחופשיים בישראל".¹ העיקרון המנחה בגיבוש ההסכמות, כפי שהובהר במבוא לאמנה, היה ויתור הדדי משני הצדדים. על פניו דומה שתמיכתך כעת בנייר העמדה של פרופ' שיפמן וד"ר וסטרליך, שפורסם מטעם ארגון מציל"ה - שבראשו את עומדת - שונה מן העמדה שביטאת באמנת גביון-מדין.²

רות גביון: אכן, הנני של שיפמן וסטרליך הוא נייר שלהם, ואני אשמח מאוד אם הוא יאומץ. אבל הצעת האמנה בנושא נישואים וגירושים דומה מאוד לעמדה המוצגת בנייר. בשני המסמכים, ההסדר המומלץ דומה למשפט האמריקני. אפשר להינשא רק על פי רישיון מהמדינה, והיא הקובעת את הדרישות לרישיון זה. למשל, גם במשפט האמריקני וגם בשתי ההצעות נדרש שרק אדם פנוי יוכל להינשא. הן גביון-מדין הן שיפמן וסטרליך מסכימים שהקביעה שלא יכול להינשא אדם שאינו פנוי שוויונית לגבר ולאשה, זאת אומרת, הם מבטלים את זכותו של גבר להינשא ליותר מאישה אחת על פי היתר מאה רבנים. לפי שתי ההצעות, אנשים יכולים להחליט באיזה סוג של מסלול הם רוצים לממש את הרישיון שקיבלו, ואם הם פונים למסלול הדתי הם יכולים לבחור את סוג המסלול הדתי מתוך המבחר שהמדינה מכירה בו. נובע מכך שלפי שתי ההצעות, המשפט בישראל יאפשר גם נישואים אזרחיים, ולכן גם נישואים בין-דתיים, בניגוד למצב היום. מדין היה מוכן להגיע לפשרה מאוד גדולה בנושא הזה כדי לקבוע שנישואים בישראל יהיו רק בין גבר לאישה. ההצעה של שיפמן וסטרליך משאירה את השאלה הזאת פתוחה. אמנת גביון-מדין מציעה שאדם יוכל להינשא רק אם הוא פנוי הן על פי דין המדינה הן על פי דינו האישי. כאן הייתה מחלוקת בין שיפמן לווסטרליך. שיפמן סבור שדי לאדם שהוא פנוי על פי דין המדינה, ואילו וסטרליך אימץ את הצעת גביון-מדין.

רות הלפרין-קדרי: העמדה של שיפמן מציעה למעשה פתרון לאישה המוצאת את עצמה מסורבת גט לפי הדין הדתי, כך שמבחינת משפט המדינה היא יכולה להינשא. לעומת זאת, בגישה של וסטרליך ושלכם, מי שנמצאת במבוי סתום כזה אין לה מענה!

רות גביון: נכון, אבל במקרים רבים הבעיה שלה נותרת גם אם מבחינה משפטית יש לה פתרון. מבחינה תרבותית-קהילתית לא בטוח שהפתרון הזה עוזר, כי אם מסורבת הגט היא אישה דתית

¹ ראו רות גביון ויעקב מדין, מסד לאמנה חברתית חדשה בין שומרי מצוות וחופשיים בישראל, קרן אביחי והמכון הישראלי לדמוקרטיה, 2003.

² אבישלום וסטרליך ופנחס שיפמן, מסגרת אזרחית לנישואין וגירושין בישראל, בעריכת רות גביון, ירושלים: מציל"ה, 2012.

או מסורתית או רוצה להינשא למישהו שהוא דתי או מסורתי, לא תעזור לה האפשרות להתחתן על פי משפט המדינה.

רות הלפרין קדרי: נכון, זה יעזור רק כאשר סרבנות הגט תשמש את הצד הסרבן המעוניין לנצל את המצב כנשק, בעבור מי שאולי לא בהכרח תראה בעצמה חסומה מלהינשא אחר כך לאדם אחר. אני רוצה לעבור כעת להשוואה בין היבטים מרכזיים אחרים של נייר העמדה לבין אמנת גביון-מדן. איך היית מנסחת את ההבדל בין שני המסמכים?

רות גביון: ההבדל הגדול הוא הבדל מתודולוגי. שיפמן ווסטרייך הם שני משפטנים דתיים ליברלים שיש ביניהם הבדלי גישה מסוימים, הכותבים מסמך על הפתרון הטוב ביותר למדינת ישראל לדעתם, בלי להגיע להסכמה עם מי שחולקים עליהם באופן יסודי. בגביון-מדן, הניסיון להגיע להסדר בענייני נישואים וגירושים הוא חלק מניסיון רחב יותר של הידברות בין חלקים שונים של העם היהודי, ובעיקר בין שומרי מצוות לבין מי שאינם כאלה. הרצון הוא להגיע להסכמה בנושאי דת ומדינה, והניסיון לעשות זאת משפיע על ההסדרים משום שצריך לנסות לשכנע את הצד השני או להבין ממנו איפה באמת עוברים הקווים האדומים שלו, ולהבין מה מהם אתה צריך לקבל. אם יהיה ניסיון חקיקה הוא יצטרך להיות דמוי גביון-מדן. אי אפשר לשנות את החוק בלי להגיע להסדר שיגבש את הנכונות הפוליטית של הכוחות השונים להעביר אותו.

רות הלפרין קדרי: האם נכון בכל זאת לומר שגם בעבודה שלכם הפעלתם שיקולים מעין פוליטיים, של היתכנות ושל סיכויי התקבלות, כשערכתם הבחנה בין החלק של הנישואים לבין החלק של הגירושים? כלומר, כשאמרתם שבחלק של הנישואים "הצד הדתי" הולך רחוק ככל שהוא יכול ובחלק של הגירושים "הצד הלא דתי" עושה את הוויתורים שלו, ובעצם מה שהוקרב הוא נושא העגינות וסרבנות הגט?

רות גביון: מבחינתי ויתור הוא לא כלפי מצב אידיאלי אלא כלפי מצב קיים. מצבן של מסורבות הגט לא נעשה גרוע יותר על פי האמנה מאשר במצב הקיים. יותר מזה, האמנה איננה דורשת גט אלא שהאנשים יהיו פנויים על פי דתם. אני מצפה מבתי הדין לתת למסורבות הגט מענה הלכתי שיאפשר להן להינשא ולהקים משפחה באמצעות ראייתן כפנויות על פי ההלכה עצמה (אדם יכול להינשא רק אם הוא פנוי גם על פי דינו הדתי). תמכתי בדרישה זו בגלל בעיית הממזרות: לא רציתי לעודד מציאות של ילדים שנושאים עליהם את הכתם הנורא הזה בחברה שנהיית שמרנית ודתית יותר. הרעיון שגבר יכול למנוע ממי שהייתה אשתו לשקם את חייה, להינשא שוב וללדת ילדים נוספים, בעיקר כאשר הוא יכול להוליד ילדים כאוות נפשו, נראה לי מקומם. עם זאת, אישה במצב כזה צריכה להביא בחשבון גם את התוצאות המסתברות של מעשיה על חיי ילדיה. אבל מטרת ההסדר הזה אינה להגביל את האישה אלא להגן על הילדים. חיוני כאן פתרון מערכתי, החייב לבוא מבתי הדין עצמם, שלא יאפשר לגבר לשלוט בזכותה של מי שהייתה אשתו ללדת ילדים. הדרך לעשות זאת היא למצוא פתרון הלכתי שיפקיע את הנישואים או יקבע שילדיה של מסורבת גט אינם ממזרים.

רות הלפרין קדרי: אפשר לומר בזהירות רבה שמדברייך עד כה בנוגע לילדים עתידיים משתקפת גישה פטרנליסטית למדי, החותרת להגבלת אפשרות הולדת ילדים למצב ממזרות מתוך דאגה

לעתידם. מדוע לא נקטת גישה דומה בנישואים בין־דתיים בנוגע לילדים העתידיים להיוולד לזוגות מעורבים? הלא ההסדרים בשני המסמכים מאפשרים נישואי תערובת. האם השיקולים הנוגעים לילדים מנישואים אלה שונים?

רות גביון: כמובן. מי שנולד לנישואים בין־דתיים אינו פסול חיתון לעשרה דורות. אם אמו יהודייה, הוא יהודי לכל דבר ועניין. גם בנושא זה, ההבחנה הקריטית היא בין עניינים של קהילה, של תרבות ושל דת לבין המסגרת המשפטית. דווקא בגלל המונופול הדתי על נישואים וגירושים בישראל אין בארץ דיון גלוי מספיק בשאלת הנישואים הבין־דתיים. המאבק במונופול הדתי - שהוא מאבק חשוב שאני תומכת בו - מצניע את הדיון התרבותי המרכזי בעניין המסר שאנחנו צריכים לשגר כחברה בנוגע לנישואים בין־דתיים. אני בעד מסגרת משפטית שתאפשר לפרטים החפצים בכך להנישא לבחיר לבם גם אם הוא אינו בן דתם. אני גם בעד מסגרת חברתית יהודית, לא רק דתית, שחשוב לה לשמור על המשכיות יהודית מבחינה תרבותית ודתית, ומשום כך היא רואה קושי בתפיסת נישואים, הקמת משפחה וחינוך ילדים בתוכה כעניינים שהם אך ורק פרטיים. הקמת משפחה וחינוך ילדים הם אמירה תרבותית, חברתית וקהילתית ולא רק עניין פרטי של בני הזוג. מותר וחשוב לומר לאדם שכאשר הוא מתחתן מחוץ לתרבותו הוא מגביל את יכולתו להנחיל לילדיו תרבות קוהרנטית ולהפוך אותם חברים מלאים בקהילה תרבותית שיש לה רצף היסטורי. אלה אמתות חשובות מאוד. אלה דברים שמותר להורים או למנהיגים רוחניים או דתיים לומר. כמובן, זה שונה מאוד מניסיון לכפות החלטה אחרת או לגנותה, שהוא דבר לא מוצדק ובעיקר לא חכם. כן, חביב אדם שנברא בצלם, אבל אתה חי את חיך כאדם יהודי שרוצה להנחיל זהות, וקשה מאוד לעשות זאת בבית שבו מתקיימות זו לצד זו שתי זהויות שונות ולעתים מנוגדות. יש הרבה אנשים ליברלים שאינם יודעים איך ליישב אמירה כזאת עם רצונם הטבעי לא להיות גזענים או מפלים או בדלנים. אגב, חלק מההתנגדות לביטול המונופול הדתי מבוססת על המחשבה שהוא מקל עלינו להשיג את התוצאה הזאת בלי להתמודד עם הדברים ישירות. לדעתי זו מחשבה מוטעית ומסוכנת. כפייה משפטית שבאה עם הצנעת הדיון לגופו לא תייצר פחות נישואי תערובת מאשר התמודדות ישירה ואמתית עם הסוגיה עצמה. האמירה החינוכית המצביעה על הקשיים שבנישואים בין־דתיים צריכה להיות מאוד ברורה וחד־משמעית. עם זה, כפיית החלטות כאלה אינה עניינה של המדינה. אני רואה את הדת או את המסורת או את התרבות כחשובות, בין השאר משום שהן מספקות לאנשים מקור חלופי נוסף לנורמות של התנהגות. אבל התפקיד של המדינה הוא לא לאכוף את הנורמות הדתיות או התרבותיות. זה תפקידו של החינוך הקהילתי או הדתי. חינוך כמובן אינו סוף פסוק. לפעמים אדם רוצה דווקא לפרוץ את החינוך שקיבל, הוא מרגיש שהחינוך הזה כובל אותו. כל הדברים האלה קרו וקורים ומשכו לקרות. הם אינם צריכים להיות באחריותה של המדינה.

רות הלפרין־קדרי: אחדד את שאלת הנישואים הבין־דתיים. שוב, גם ההסדר באמנת גביון־מדן וגם נייר העמדה של מצ"ח פותחים את הפתח בפני נישואי תערובת. השאלה היא אם את לא חושבת שלהסדר שיונהג במדינת ישראל יש יותר אחריות מבחינת הקולקטיב של העם היהודי מאשר במדינות אחרות שבהן יש קהילות יהודיות גדולות.

רות גביון: ההפך, מדינת ישראל יכולה להרשות לעצמה יותר נישואי תערובת מאשר קהילות אחרות, כי רק במדינת ישראל, בגלל הרוב היהודי הכל כך גדול בה והיתרונות להשתייכות אליו ואל

המוסדות והשירותים שהוא נותן, ההתבוללות החברתית היא לטובת היהדות ולא נגדה. זאת אומרת, אם את חושבת על מקום שבו אפשר לעשות יותר ניסויים בנושא של חופש נישואים, ישראל היא המקום הזה, מפני שפה הסיכוי הוא שילדים לזוגות מעורבים, בתוך החברה היהודית, יגדלו יותר כיהודים מאשר כלא-יהודים. המצב שונה כמובן אם נישואים בין-דתיים כרוכים בהמרת דת אל מחוץ ליהדות או בחיים בקהילה הלא-יהודית. אבל שוב, מבחינת ההבחנה הגדולה פה היא בין תפקיד המדינה והמשפט לבין תפקיד הקהילה החברתית. הנחלת זהות איננה עניין של משפט. הנחלת זהות, חינוך, עושר של תרבות, חובתך ללמד את ילדך לקבל על עצמו עולם של ערכים ולא רק של סיפוק הנאות - כל אלה הם עניינים של משפחה, של קהילה, של תרבות. מדינה איננה יכולה ואיננה צריכה להתערב בהם. להפך, הניסיון להסתמך על המדינה כדי לעשות זאת הוא ניסיון שמחליש את הנורמות האלה. אני מודה שתומכי השינוי חייבים להתמודד עם השאלה האמפירית מה יקרה אם נבטל את המונופול הדתי על נישואים וגירושים: האם יהיו יותר נישואי תערובת? בטווח הקצר, אני חושבת שהתשובה היא לא. בטווח הבינוני אינני בטוחה שזו התשובה. זהו עניין משמעותי שלא דנים בו די. אבל אני מודה שגם אם שינוי המצב המשפטי יעודד במידת מה נישואים בין-דתיים אני אמשך לתמוך בו, בגלל תפיסתי בנוגע לגבולות הכפייה מטעם המדינה.

רות הלפרין-קדרי: אבל צריך קודם לחדד למה בדיוק הכוונה ב"נישואי תערובת". כלומר, בדרך כלל האינטואיציה שלנו הולכת לכיוון של נישואים בין ערבים ליהודים, אבל אם אנחנו לוקחות את מאות האלפים שאינם מוגדרים יהודים על פי ההלכה, ומבחינה הלכתית טהורה אנחנו מקבלות את זה שגם כאן יש למעשה נישואי תערובת, ייתכן שכל מערכת השיקולים שלנו משתנה.

רות גביון: נכון, אבל זה רק מחזק את הטענה שלי. פעם היית יכולה להגיד שמספר האנשים שהסדר המשפטי הקיים אינו מספק להם מענה מעשי אינו גדול. נישואים בין יהודים לערבים אינם שכיחים, והקושי היה בעיקר קושי סמלי, ליהודים שיכולים היו להינשא על פי החוק אבל לא רצו בכך, או ללא-יהודים שרצו לקשור את גורלם עם יהודים ועם העם היהודי אבל לא רצו להמיר את דתם. המצב היום שונה לחלוטין. המספרים המוחלטים של יהודים וערבים גדלו, ויש יותר חיכוך ביניהם. עדיין נישואי יהודים-ערבים אינם שכיחים, אבל חוק השבות ודפוסי ההגירה הביאו לישראל קהילות מגוונות. יש לנו זכאי שבות שאינם מוכרים כיהודים, וחלקם רואים עצמם יהודים וחלקם לא; יש עולים מאתיופיה שיהדותם של חלק מהם שנויה במחלוקת; יש מהגרי עבודה ומבקשי מקלט. בני כל הקבוצות האלה משולבים בחיים בישראל, וסיכויי המפגש עמם, ההתאהבות בהם והרצון להקים עמם משפחה אינם קטנים. דווקא משום כך, הצורך המשפטי במסגרת שתאפשר לכל אלה להינשא גדול יותר, אבל האתגר החינוכי להבהיר לצעירים את חשיבות המשפחה כדרך לפיתוח ולהנחלה של זהות נהיה מורכב יותר. בוודאי אי-אפשר להשאיר אותו למשפט. חשיבות היסוד החינוכי והזהותי נהיית גדולה יותר. יש פה גם הזדמנות, משום שהזהות של חלק מהציבור היהודי בארץ, בעיקר הציבור שאינו שומר מצוות, ישראלית יותר מיהודית. ישראליות איננה רק אזרחות אלא גם זהות תרבותית רזה. אחד ההישגים של המדינה הוא העובדה שהזהות המחדלית של החברה הישראלית היא משהו עמום שיש בו מרכיבים יהודיים בולטים כמו שפה, חגים, יום מנוחה וכדומה. לזהות הציבורית הישראלית סממנים יהודיים, אבל היהודיות הכללית הזאת שטחית. היהודיות נעשית עמוקה יותר ככל שהאדם שייך לקהילה שומרת מצוות או מסורתית מודעת. גם אצל יהודים שומרי מצוות יש תופעה של נישואים בין-דתיים. אבל ליהודי ישראלי חילוני שזהותו היהודית שטחית אין

רגישות לנושא הזה ולבעיה שהוא מעורר. הדבר מתברר אולי רק כאשר נולדים ילדים ולא ברור מה מנחילים להם ועל מה מגדלים אותם. הדילול הזה של זהותם היהודית קיים גם אם הם מתחתנים עם יהודים אחרים שאף להם זהות יהודית דלה בגלל חוסר האוריינות שלהם במקורות היהודיים, בריטואלים היהודיים, בחגים היהודיים, בתפילה, בסידור או אף בספרות התחייה הלאומית העברית על זיקתה למקורות היהודיים. שאלת הנישואים מעוררת אפוא שאלה עמוקה יותר של תרומת ישראל לזהות היהודית. במובן מסוים היא מאפשרת זהות חילונית לא דתית, אבל במובן אחר היא מאפשרת זהות יהודית דלילה וטשחית, משום שנוצר הרושם כאילו אפשר לשמור על זהות יהודית בלי להתאמץ, רק משום שחיים כאן. מי שחושב כך לא יחשוב שיש ויתור תרבותי וזהותי משמעותי בנישואים בין-דתיים. על זה צריך לעבוד. וזה איננו תפקיד למשפט ולמדינה.

רות הלפרין-קדרי: ההבחנה בין בעלי זהות יהודית לבין בעלי זהות מחדלית של החברה הישראלית לעניין תופעת הנישואים הבין-דתיים מאוד מעניינת מבחינה סוציולוגית, אבל אני מתעקשת להחזיר אותך לרובד המשפטי. להבנתי, מבחינה משפטית, הבחנה זו אינה מעלה או מורידה. האם, לדעתך, הטענה שדווקא מדינת ישראל יכולה להרשות לעצמה לגיטימציה של נישואי תערובת רלוונטית באותו אופן גם כאשר מכירים בכך שמבחינה משפטית גם נישואים בין יהודים לבין "בעלי זהות מחדלית של החברה הישראלית" הם נישואי תערובת?

רות גביון: חלק גדול מ"בעלי הזהות המחדלית" הם יהודים! אבל אמרתי כבר שזו אכן שאלה אמפירית שיש להתמודד אתה: האם ביטול המונופול האורתודוקסי ישנה באופן משמעותי את מספר נישואי התערובת? לדעתי, קשה לדעת. הכוחות והשיקולים שקובעים עם מי אדם מתחתן הם בעיקר כוחות חברתיים, אישיים, תרבותיים. דת שאתה מחשיב יכולה להשפיע; חוק המדינה, פחות. לכן נדמה לי שהשינוי בטווח המידי לא יהיה כל כך גדול. לא נראה לי שיש רבים, או בכלל, שרוצים להינשא בנישואים בין-דתיים ומחכים לשינוי החוק. ההשפעה יכולה להיות פחות ישירה: החוק היום אינו מאפשר, ורוב הציבור רוצה נישואים שיכולים להיות רשמיים. אבל אם החוק יאפשר, יכול להיות שיותר אנשים יחשבו שזו אופציה זמינה. אבל בסך הכול מה שקובע עם מי אני אתחתן איננה העובדה שאני יכולה להינשא לו מבחינה משפטית, אלא צרכים, רצונות וציפיות שלי, שהם אישיים, תרבותיים, קהילתיים וזהותיים. אם אני חושבת שזה לא מאוד חשוב, כמעט הכרחי, שהאדם שאני מתחתנת אתו יהיה יהודי, בהחלט גדל החשש שאני אתחתן עם לא-יהודי.

רות הלפרין-קדרי: אם כך, נותרת השאלה "מיהו יהודי" לעניין נישואי התערובת, לשיטתך. האם מבחינתך, מי שמוגדרים באופן רשמי חסרי דת, שהגיעו מברית המועצות לשעבר ושירתו בצבא או עשו שירות לאומי, הם יהודים או לא יהודים? האם נישואים אתם יוגדרו מבחינתך נישואי תערובת?

רות גביון: קנה המידה שלי אינו הלכתי אלא תרבותי. אמרתי כבר שיש יהודים גמורים שזהותם היהודית דלה. יכול להיות מי שאינו מוכר כיהודי על פי ההלכה אבל אורחות חייו, שפתו, הגיבורים שלו, המאפיינים של תרבותו, יהודיים. לצורך נישואים, זה לא עניין של אמונה באל או שמירת מצוות מחמירה. השאלה הקריטית מבחינתי היא אם הזוגיות היא גם דרך להנחיל תרבות יהודית לילדים הגדלים במשפחה. אני מקבלת כמובן שמבחינת בתי הדין השאלות אחרות. זה חלק מחופש הדת, והמדינה תוכל לכבד יותר את חופש הדת אם חוק המדינה ייתן לפרטים חירות להחליט. להיות אזרח המדינה, לשרת בצבא ולדבר עברית לא הופכים אדם ליהודי. הדבר תלוי באורחות

החיים שלו, בזיקות שלו. אלה שאלות מורכבות, ויש כל מיני אפשרויות. יש כאלה שאין להם זהות תרבותית מגובשת, ומין יהודיות של אורח חיים מתאימה להם; לאחרים יש זהויות תרבותיות או דתיות מנוגדות. הם אינם יהודים גם אם שירתו בצבא והם מדברים עברית. תרבותית, לא כל הלא יהודים מבחינה הלכתית דומים. האם אני רוצה שהם יהיו יכולים להתחתן עם יהודיות בארץ? כן. האם אני ארצה שהם יתגיירו? כן. אני יודעת שזה ויכוח גדול ומבינה את עמדת הרבנים המחמירים. אבל המחלוקת היא גם בתוך הציונות הדתית האורתודוקסית. אני אשמח אם רבים מתושבי הארץ הלא יהודים הרוצים בכך, ומנהלים אורח חיים יהודי בכל מובן שהוא, יוכלו להיטמע בציבור היהודי-ישראלי החי כאן.

רות הלפרין קדרי: ואת מבקשת שיהיה מנגנון שיוכל לספק את החותם הרשמי של כניסה לקולקטיב היהודי?

רות גביון: לא בדיוק. אין לי יומרה לקבוע הלכתית איך מצטרפים לעמדת היהודיים על פי ההלכה. זה לא עניינה של המדינה. אבל אם המדינה מתנה הסדרים בהיותו של אדם יהודי, היא צריכה לאפשר מסלול כניסה סביר למי שמבקש ליהנות מההסדרים האלה. המבחן הזה אינו צריך להיות הלכתי.

רות הלפרין קדרי: אם כך, אנסח מחדש את השאלה המטרידה אותי: אני שואלת איך אפשר ליצור מעין "תעודת ביטוח", משהו שיפצה על המחיר של האפשרות של נישואי תערובת. המחיר שעליו אני מדברת מתייחס לשמירה על הלכידות היהודית של העם היהודי המתגורר פה במדינת ישראל. מבחינה זו, כמובן, פתיחת האפשרות של נישואי תערובת עלולה לגבות מחיר כבד, ואני מחפשת אחר המנגנונים שאת מציעה שיקהו את הנזק ויגרמו לכך שהדבר יהיה פחות אובדני.

רות גביון: אנחנו חוזרות לשאלה האמפירית. לטעמי, ככל שאנשים יעריכו יותר את יהדותם, ויקבלו החלטות כמו הקמת משפחה וגידול ילדים בהתאם לכך, פתיחת האופציה המשפטית הזאת לא תגרום להחלשת היהדות. מהלך מושכל של ביטול המונופול הדתי יכול לשמש, וסביר שישמש, הזדמנות לחיזוק השיח הפנים-יהודי סביב חיוניות הלכידות התרבותית היהודית. אני לא רואה פה חשש אובדנות. אחרי הכול, יהודים חיו במשך מאות שנים בחברות שבהן לא היה מונופול משפטי על נישואים דתיים, ושרדו כיהודים. למה החשש שדווקא בארץ ישראל ובמדינת ישראל זה יעבוד אחרת?

רות הלפרין קדרי: וכשאת משווה את ההצעות האלה ואת ההשלכות שעשויות להיות להן למציאות של העם היהודי בארצות הברית היום, על רקע הדוח הדמוגרפי האחרון של פיו (Pew Report)³, אילו תובנות עולות לך בהקשר הזה?

רות גביון: היהודים בארצות הברית הם במצב ללא תקדים מבחינת יכולת ההשתלבות והמעמד החברתי, האקדמי, המקצועי והכלכלי. זו קהילה מגוונת, פורחת ומשגשגת. זו קהילה מאוד מרשימה, שיש בה תחייה די משמעותית של מגוון צורות של חיים יהודיים. עם זאת, זו קהילה בסכנת היחלשות אימננטית בשל צמצום מספר החברים בה (בעיקר אלה שאינם דתיים או חרדים) ושל דילול הדרגתי

³ "A Portrait of Jewish Americans," Pew Research: Religion & Public Life Project (online)

של המרכיב היהודי בזהותם. זה קורה בכמה רמות הקשורות זו לזו: נישואי התערובת ותוצאותיהם הדמוגרפיות והתרבותיות; שינוי היחסים המספריים הפנימיים בין דתיים ללא־דתיים; הנטייה לראות יהדות רק כדת והנכונות להפריט אותה; היחלשות הקשר לישראל. דוח פיו מגלה שרבים גאים להזדהות כאנשים ממוצא יהודי, אבל ניכרת ירידה בנכונות להזדהות עם היהדות, עם מדינת ישראל, עם פילנתרופיה יהודית ועם העם היהודי (לא עם הדת היהודית בהכרח). העניין הדמוגרפי קריטי. קהילה שאינה יכולה לקיים את עצמה ולגדול מבחינה מספרית היא קהילה שעתידה בסכנה. כך זה באירופה וכך גם בקרב יהודים לא דתיים באמריקה. חלקם היחסי של היהודים בארצות הברית יורד בהתמדה. לפי הדוח המעניין של פיו, מספר היהודים בניו יורק נותר אמנם קבוע, אבל חלקם היחסי של החרדים בו עלה משמעותית. זה בוודאי תהליך שיימשך. מדינת ישראל היא המקום היחיד בעולם שבו ליהודיות הלא דתית יש סיכוי מבחינה זו. אמנם חלקם היחסי של יהודים חופשיים בחברה היהודית יורד גם בישראל, שכן גודל המשפחות שונה מאוד, אבל ישראל היא המקום היחיד בעולם שבו האוכלוסייה היהודית, גם החילונית, גדלה. גם משום שמשפחות חילוניות מביאות לעולם יותר ילדים מהנדרש לשימור האוכלוסייה וגם בגלל זרם קבוע ולא קטן של דת"שים, שיש להם ידע יהודי עמוק ורחב וגעגועים אל המקורות, ללא שמירת מצוות. ישראל מציעה צורה מיוחדת של קיום יהודי, שבו בין הקהילות היהודיות השונות יש יחסים עשירים ברמה החברתית, התרבותית והפוליטית. אדם יכול "לצאת בשאלה" ולהישאר יהודי ומחובר לעורף המעניק לזהותו תמיכה מתמשכת. ה"יוצאים בשאלה" מצדם מביאים לתרבות הכללית עושר תרבותי יהודי שלא תמיד נמצא אצל חילונים גמורים, ומתמודדים בצורה מעניינת וחדשנית עם אתגר הנחלת הזהות היהודית לילדיהם. רובם רואים את המקורות היהודיים כעושר שכדאי להנחילו ולא כמורשת כופה ונחשלת שחיינו להתמרד בה ולהתרחק ממנה. בישראל, שלא כמו בקהילות יהודיות בעולם, היהודיות באמת נוכחת כל הזמן. אין בישראל הסכנה הגדולה של הפרטת הדת. לרבנות יש נוכחות כמעט הכרחית בחיינו, גם אצל מי ששונא אותה. לכן אני סבורה שהתנועה של תחיית יהודיות תרבותית בישראל לא פחות חזקה מהתחייה של החרד"ליות. הפמיניזם הדתי מתכתב עם מגמות של דתיות ליברלית בעולם היהודי ובעולם כולו. אלה כוחות חזקים מאוד. עוד סיבה לכך שאינני חוששת מביטול המונופול הדתי על נישואים וגירושים היא שאני רואה בעיני רוחי גופים כמו "שיטים" והקבוצות המציעות טקסים חלופיים. מגמה זו אינה מתמצית בהתנגדות להעמיד את היהדות רק על דת, אלא היא מהלך שיש לו תוכן יהודי עצום. יש עכשיו הרבה פעילות בנושאי דת ומדינה: שבת, גיור, נישואים וגירושים. רק חלק מזה יקרה עכשיו. אבל התנועה הזאת חיובית ונדרשת.

רות הלפרין־קדרי: אני מבקשת להחזיר אותך לשאלות משפטיות יותר קונקרטיות ולהצעות השונות שנמצאות עכשיו על השולחן.⁴ מהי עמדתך בנוגע לניסוח של הנהגת מוסד חדש בדמות ברית הזוגיות?

⁴ בשנים האחרונות הועלו הצעות שונות לפתרון מגבלות הנישואים השונות באמצעות יצירת מוסד זוגיות חדש שיוכר בידי המדינה, במקום הנהגת נישואים אזרחיים. חלקן מכנות אותו "ברית הזוגיות" (ראו למשל הצעת חוק ברית הזוגיות האזרחית, התשע"ד-2013 [מפלגת יש עתיד]); חלקן מתייחסות ל"מרשם חיים משותפים" (ראו למשל "תזכיר חוק חיים משותפים, התשע"ד-2013", משרד המשפטים, נובמבר 2013).

רות גביון: אין לי התנגדות לפוליטיקה של פשרות, ואם אפשר להעביר את ברית הזוגיות הרחבה ואי־אפשר להעביר משהו כמו שאנחנו מציעים, אני אלך על ברית הזוגיות. זה לא שאני טהרנית בעניין הזה. אבל ברית הזוגיות איננה אומרת את האמירה שהיא מבחינתי אמירה חשובה מאוד, והיא שהמדינה מקבלת על עצמה את האחריות לגיבוש דיני נישואים וגירושים לכל אזרחיה ואינה מעבירה את האחריות לכך לדתות - לא בנוגע ליהודים ולא בנוגע ללא־יהודים - על הפרשנויות האורתודוקסיות שלהן. לאמירה הזאת יש גם היבטים מוסדיים. רבנות יכולה לדעת להיות ממומנת בידי המדינה, אבל היא שירות שעל המדינה לספק למי שרוצה בו. טוב לרבנים שיתפסו את עצמם כמשרתי הציבור שבענייניו הם מטפלים. דווקא כאן המודל המופרט הוא מודל חיובי. רב כזה אינו חייב לעוות את הדת, משום שאין לו מונופול על עניינים של פרטים. מבחינה פוליטית, הניסיון הוא שלגוש הדתי־חרדי יש כוחות בלימה חזקים מאוד. אתמוך, גם אם לא בשמחה, בברית זוגיות רחבה. אבל תיקון נוסף של ברית זוגיות לפסולי חיתון גרוע בעיניי מהשאר המצב הקיים, לא רק בגלל הסוגיה של נישואי בני אותו מין, אלא משום שנעשה מאמץ פוליטי עצום - בדרך כלל עם הרבה עסקאות חבילה לא פשוטות - כדי להניב תוצאה חסרת משמעות מעשית ועקרונית.

רות הלפרין־קדרי: אבל אם ינהיגו ברית זוגיות באמת לכולם, גם לבני אותו מין?

רות גביון: אמרתי, אני אהיה בעד. לא בטוח שהם עצמם יסכימו ויתמכו. חלק מהמנהיגים של קהילת הלהט"בים רוצים רק את "הדבר האמיתי". ואולי התביעה הזאת שלהם תכשיל את המהלך. אבל זו תיראה אופציה מכובדת.

רות הלפרין־קדרי: בלי טיפול שורש בכל ההיבטים של הדת והמדינה?

רות גביון: ממילא אין טיפול שורש בכל הבעיות ושום דבר בנושא הזה איננו עניין של "זבנג וגמרנו" אחת ולתמיד. גם הצעת גביון־מדן או שיפמן־וסטרייך בנושא הנישואים והגירושים אינן כל הסיפור. אני לא אתן למצוין הבלתי ניתן להשגה לנצח את הטוב מאוד האפשרי. עם זאת, אני לא צריכה הישג של חוק בכל מחיר. אם תהיה הצעה ממשית על השולחן, אתייחס אליה לגופה. אם היא תכלול שינוי משמעותי בכיוון הנכון, אתמוך בה. זה אחד היתרונות של אינטלקטואל ציבורי. הוא יכול לבחור את מלחמותיו באופן חופשי.